

Асосий қарорлар одатда қатъий йўриқномалар, меёрний ҳужжатлар доирасида қабул қилинади. Асосий қарорлар баъзан кундалик масалалар бўйича қабул қилинади, лекин ўзгаришлар асосан муддатлар, африйм сифат параметрлари, изкочиларга тааллуқли бўлади.

Ташаббусли қарорлар номи айтиб турганидек, новаторлик мазмунига кўра истикболни назарда тутилган қарорлардир.

Анъанавий қарорлар – бу одатий вазиятларда қабул қилинадиган қарорлардир.

Тавсияли қарорлар ўз моҳиятига кўра ташаббусли қарорларга яқин бўлиб, уларда ташкилот фаолиятини яхшилаш борасидаги тавсиялар ўз аксини топади.

Аниқ қарорлар тўла-тўқис ахборот мавжуд бўлган ҳолдагина қабул қилинадиган қарорлар.

Ноаниқ қарорлар – бу таваққал билан тўла бўлмаган ахборотта асосланиб қабул қилинадиган қарорлардир.

Қарорнинг асосий шакллари – яккабошчилик, коллегиялик (кўпчилик фикри), консенсус, “Рингли усул” асосларида қабул қилинган қарорлар.

Рингли усул асосида қабул қилинган қарорлар – у хонада ёки мажлисларда эмас, балки сўраб чиқиш йўли билан розилик олиш воситасида ҳал этилади.

Қора қутн” моделлари – тизим таркиби модели. Тизим тузилмаси модели.

Қиёслаш методи – мазкур тизимни, ҳодисани, жараёни бошқалар билан қиёслаш ва бу ўз навбатида уларнинг хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

Стратегик тадқиқот – амалий вазифаларни ҳал этишга қаратилган ва миллий манфаатлар ҳамда давлат хавфсизлигини таъминлаш мумкин бўлган қулай шароитларни яратиш билан боғлиқ.

Шунингдек, мураккаб тизимларни тадқиқ қилишда тингловчилар қўйидаги тушунчалар билан тўқнаш келади:

- **фавқулоддалик** – алоҳида элементларнинг ва тизимларнинг хусусиятини бир бутунликка бирлаштириб бўлмаслик;

- **нерархия** – тизимда ички табақали ва табақалараро зиддиятларни келтириб чиқарувчи тегишли табақалар мақсадига етишишдаги бир қатор табақаларнинг ва усулларнинг мавжудлиги;

- **бирлаштириш** – тизимнинг бир қатор параметрларини нисбатан юқори табақа параметрларига бирлаштириш;

- **кўп функциялилиқ** – бу қатта тизимни муайян тузилмада муайян кўп вазифаларни (функцияларни) бажаришга қобилияти борлиги. Бу асосан эгилувчан, мослашувчан, яшовчанлик хусусиятларида кўринади;

- **эгилувчанлик** – бу фаолият мақсадини фаолият шароитига ва қўйи тизим ҳолатига кўра ўзгартириш хусусияти;

- **мослашиш** – бу фаолият мақсадини фаолият шароити ўзгарганда ўзгартириш;

- **ишончлилиқ** – бу тизимнинг маълум вақт давомида топширилган вазифаларни ўрнатилган сифат параметрлари билан амалга ошириш хусусияти;

- **хавфсизлик** – бу тизимнинг ўз фаолияти давомида йўл қўйилиши мумкин бўлмаган таъсир ўтказмасликка бўлган қобилияти;

- **бардошлилик** – бу ташки муҳит параметрлари ўрнатилган ва руҳсат берилган муайян чегаралардан четга чиққанда тизим ўз вазифаларини бажара олиш хусусиятлари;

- **заифлик** – ташки ва ички салбий омилларнинг таъсир этиши оқибатида шикастланиш хусусияти;

- **яшовчанлик** – бу тизим элементлари ишламаганда ёки шикастланганда фаолият мақсадларини ўз артира олиш хусусияти.

Экстраполяция усули - фан-техника, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш шакллари ривожланиши тенденцияларининг таҳлили билан боғлиқдир.

Метод бу - муайян мақсадга эришиш, аниқ вазифани бажариш усули, борлиқни амалий ва назарий ўзлаштириш (билиш) усуллари ёки жараёнлари мажмуи.

Педагогик вазият - бу педагогик жараённинг таркибий қисми бўлиб, у орқали педагог педагогик жараён ва педагогик тизимни бошқаради. Бу педагогик жараён, педагогик тизимнинг вақт оралиғида тўпланган (концентрация қилинган) кўринишидир.

Бошқарув - белгилаб олинган аниқ мақсадга мувофиқ, у ёки бу натижага эришиш учун институционал тарзда тартибга келтиришга, барпо этишга, такомиллаштиришга, қискартиришга ёки объект тузилишини ўзгартиришга қаратилган, субъектнинг объектга турли кўриниш ва даражаларда таъсир этиш жараёни.

Бошқарув - қилинган ишлар ва эришилган ютуқлар бўйича ҳолатни ўрганиб доим таҳлил қилиб бориш; режалаштириш, ташкиллаштириш, қарор ишлаб чиқариш ва қабул қилиш, шунингдек қарор ижросини таъминлаш ва назорат қилиш каби ҳаракатлар мажмуи.

Қарор - бу бошқарув субъекти тамонидан ўз имконият даражасидан келиб чиққан ҳолда, мавжуд маълумот таҳлили асосида бошқарув объекти қилиши керак бўлган ва шу соҳадаги муаммони ҳал қилишга қаратилган ҳаракат.

Қарор келажакда қилиниши керак бўлган ҳаракатни кўрсатиб, "нима қилиш керак" деган саволга жавоб беради. Қарорнинг мазмунида қилиниши керак бўлган ишнинг мақсади ва предмети бирлашади.

Ижро этувчи ёки шахсий қарорлар - қарор қабул қилувчининг ўзига тегишли, ўзи қилиши керак бўлган ҳаракатларни кўрсатувчи қарорлар, ва умуман олганда "нима қилишим керак" деган саволга, ҳамда "у нарса қиламан", "бу нарса қилишим керак" деган маънони англатадиган қарорлар.

Бошқарувчи қарорлар - бошқарувдаги шахсларга нисбатан қабул қилинади ва уларнинг ҳаракатини белгилаб беради.

Педагогик қарор - бу субъектлараро мавжуд ижтимоий муносабатлардаги педагогик ва психологик мулоқат натижаси.

Вазиятни кўрсатувчи маълумотлар, конкрет ҳал қилиниши керак бўлган вазиятни англатади.

Бундай маълумотлар тез ўзгарувчан, қайтарилмас бўлиши мумкин.

Мезонларни кўрсатувчи маълумотлар қарорнинг шаклланиш жараёнини йўналтиради, унга мезон бўлади. Бундай маълумотлар одатда қонунларда, меърий ҳужжатларда ўз аксини топган бўлади. Уларда қарор қабул қилишга қўйиладиган асосий вазифалар, қарорни ишлаб чиқариш услубияти ва бошқалар ўз аксини топади.

Намунавий маълумотлар шу соҳада ва шунга яқин соҳаларда қарор қабул қилиш бўйича мавжуд тажрибаларни англатади. Бунда сўз қарор қабул қилувчининг шахсий тажрибасидаги, ҳамда ўзгалар тажрибасидаги намуналар ҳақида юритилади.

Йўналтирувчи (йўл кўрсатувчи) ролнинг маъноси шундаки, унда бўлажак (эришиш керак бўлган) мақсад аниқланади, тушунтирилади. Мақсад эришиш керак бўлган образнинг идеали сифатида ижрочиларга йўл кўрсатади.

Ташкиллаштирувчи-мувофиқлаштирувчи ролли қарорлар нинг мақсадига етишда фойдаланиладиган инсон ресурслари ва бошқа имкониятлар, қарорни ечишда уларнинг ўрнини белгилайди. Бу роль айниқса режа асосида коллектив ижро этилиши керак бўлган муаммоларни ҳал қилишда асқотади. У ким, қимга, қим билан, қачон, нимага ўхшаган саволарга жавоб беради.

Методик (услубий) ролнинг маъноси шундаки, у мақсадга эришиш учун қандай усул ва услублар, йўллар ишлатилишини кўрсатади. Бу услублар қарорнинг ўзида кўрсатилиши мумкин. Айрим ҳолларда ижрочиларнинг ўзлари топишади.

Педагогик-тарбияловчи ролнинг маъноси унинг номи айтиб турганидек, ижрочилар фаолиятини фаоллаштиришга қаратилган. Қарорнинг шаклланиш жараёнида ижрочилар тайёрлиги аниқланади. Агар улар тайёр бўлмаса, улар билан керакли тайёргарликлар ўтказилади.

Структуравий қарорлар педагогик фаолиятнинг ташкилий тузилмасини тузиш ва такомиллаштиришга қаратилган ҳаракатлар ҳисобланади.

Ташкилий қарорлар соҳа фаолиятини рағбатлантиришни, назорат қилиш, ҳисоботларни ташкиллаштириш ва бошқа ташкилий ҳаракатлар билан характерланади.

Функционал қарорлар мутахассисларнинг, улар қаторида педагогларнинг ҳам ўз функционал мажбуриятларидан келиб чиқади.

Стратегик қарорлар. У юқори бошқарув органлари тамонидан туб ва истиқболли дастурларни ишлаб чиқиш мақсадларида қабул қилинади.

Тактик қарорлар мақсадга эришишнинг восита ва усуллари ҳусусидаги жорий, тезкор қарорлардир.

Умумий қарорлар бир хил муаммога даҳдор бўлиб, барча бўғинлар учун бирдек амал қилинади (масалан иш кунининг бошланиши ва тугаши, тушилик вақти, иш ҳақини тўлаш мўддати ва ҳоказо).

Махсус қарорлар тор доирадаги муаммога тааллуқли бўлиб, ташкилотнинг муайян бир бўлими ёки бир гуруҳ ходимлари юзасидан қабул қилинади.

Анализ (тахлил) вазифалари - ўрганилаётган тизимга таъсир этувчи асосий ички ва ташки фактор ва жараёнларни аниқлаш.

Таҳлил - мураккаб тафаккур операцияси хисобланиб, унинг ёрдамида предмет ва жараёнлар (ходисалар) аниқ ўлчов бирлигига эга бўлган усуллар воситасида яхлит тарзда ёки алоҳида қисмларини турли белги ва хусусиятлари бўйича алоқадорлик даражасини белгилаб беради.

Таҳлил тушунчаси ўзи қуйидаги таснифларга эга:

- нарс, ходиса ва шу кабиларни моҳият, қонуният ва бошқа жиҳатлардан текшириш, ўрганиш иши;
- бирор нарс, маълумот ва шу кабиларни маълум нуктаи назардан ўрганиш, баҳолаш;
- бирор нарсанинг таркибини белгилаш ва унинг моҳиятини тадқиқ этиш.

Синтез вазифалари - максимал тўғри қарор қабул қилишга имконият берувчи тизим тузиш.

Педагогик тизим - бу ягона мақсад сари, аниқроғи шахснинг камолотини таъминлаш учун ўзаро алоқадор бўлган, бир бирини тўлдирувчи, такомиллаштирувчи, сон ёки сифат кўрсаткичи бўйича бир хосса ўзгарса албатта иккинчи хосса ҳам ўзгарадиган, турли тузилмавий таркиблардан (яъни: педагогик фаолият, педагогик жараён, педагогик ҳамкорлик, педагогик мавжудлик (амалиёт)) иборат бўлган мажмуадир (яхлитликдир).

Вазиятли ёндашув (ситуатив ёндашув) бу – энг яхши ижобий натижага интилиш демакдир.

Тизимли ёндашув бу - дунёни англаш услуги бўлиб, унинг асосида ўрганилаётган объектларни тизим сифатида кўриш ётади.

Тизимли ёндашув бу - шундай ёндашувки, унда ҳар қандай тизим (ходиса, воқеа, жараён, бирон-бир объект) бир-бири билан алоқадор элементлар (унсурлар) сифатида ўрганилади. Бу алоқалик кириш (мақсад) ва чиқиш (ресурслар), ҳамда ташки муҳит билан алоқаликка эга.

Тизимли ёндашувнинг асосий фаразлари - дунёда тизимлар мавжуд; тизимлар бир-бири билан алоқадор; демак дунё ҳам тизим.

Тизимли ёндашувнинг ўзаро алоқадор бўлган жиҳатлари:

-**тизимли-хоссавий (элементли)**, тизим нималардан таркиб топган деган саволга жавоб бериш учун хизмат қилади;

-**тизимли-структуравий**, тизимни ички тузилишини, унинг таркибларини таъминланишини белгилаш учун хизмат қилади;

-**тизимли-функционал**, тизим ва уни вуқудга келтирувчи қандай вазифаларни бажаришини ажратиб бериш учун хизмат қилади;

-**тизимли-коммуникатив**, тизимнинг бошқа тизимлар билан горизонтал ва вертикал алоқадорликлари моҳиятини белгилаш учун хизмат қилади;

-**тизимли-интегратив**, тизимни сақланиш механизми, сақланиш омиллари ва такмиллашувини белгилаш учун хизмат қилади;

-**тизимли-тарихий**, “тизим қандай шаклланган”, “ривожланиш давомида қандай босқичлардан ўтган”, “тизимнинг истикболи қандай” деган саволларга жавоб бериш учун хизмат қилади.

Тизимли ёндашувнинг тамойиллари:

Бутунлилик тамойили. Тизимни ҳосил қилувчи барча элементлар бир бутунни ташкил қилади.

Иерархиялик тамойили. Тизимдаги барча элементлар бир-бири билан боғлиқ ва бир-бирига

бўйсинади.

Тузилмаллик тамойили (структуризация). Тизимдаги турли элементларнинг бир-бири билан ўхшаш белгилар асосида бирлашуви ва кичик тизимлар ҳосил қилиши. Бу кичик тизимлар бир-бири билан алоқадор.

Кўплик тамойили. Бутун тизим, ёки уни ташкил этувчи кичик тизимларни изохлашда кўп ва хилма-хил моделлар ишлатилади.

Тизимлилик тамойили. Тизимга таалуқли барча белгиларга эгаллиги.

Педагогик фаолиятда тизимли ёндашув – бу педагогикага бир-бири билан узвий ва чамбарчас боғланган элементлар мажмуи – тизим сифатида қарашни аниқлатади.

Анализ - уни ташкиллаштирувчи компонентларга ажратиб, ҳар бирини алоҳида ўрганишдир.

Синтез – тизимни ташкил этувчи компонентларни яқин, ўхшаш белгилари асосида бир тизимга бирлаштириб, уларни ўрганишни аниқлатади.

Педагогик фанлар тизими бу - педагогикадаги турли соҳалар (маҳсус фанлар педагогикаси, болалар педагогикаси, диний фанлар педагогикаси ва ҳоказолар) мажмуидир.

Эксперимент - ҳулоса ва вазиятларнинг назарий асосини текшириш мақсадида сунъий вазиятни юзага келтиришда тажриба услуги табиий фанлардаги асосли услублардан бири ҳисобланади.

Муаммо бу - жавоби бевосита мавжуд билимда бўлмаган ва ечиш усули номалум бўлган савол.

Муаммоли вазият - керакли қарор ишлаб чиқариш ва қабул қилишга таъсир этиши мумкин бўлган жиҳатлар йиғиндиси.

Мавжуд билим ва қўникмалар орқали ечиб бўлмайдиган, янги билимга зарурият уйғотадиган вазият.

Ижтимоий объект тараққиётининг нобарқарорлиги, келгуси тараққиёт талабларига мос келмаслик ҳолати.

Эмпирик усуллар (усул-ҳаракатлар) - эмпирик усул-ҳаракатларни, энг аввало, уч тонфага бўлинади объектни устидан кузатиш, ўзгартирувчи, ретроспекция ва башоратлаш усуллар.

Тизимли (тизимли йўналтирилган) фикрлаш – бу услуб бўлиб, предметли (предметли йўналтирилган) фикрлашга нисбатан кенгрок (ўз ичида икки ва ундан ортиқ предметли, (предметли йўналтирилган) фикрлашга тааллуқли бўлган объектларни мужассамлаштирган) лекин аниқ бўлган муайян йўналишга (воқеага, ходисага) қаратилган илмий жараёндир.

Предметли таҳлилчи (предметли-йўналтирилган) – муайян предметли сохани, муаммони айнан шу сохага тегишли тамойиллар, услублар ва технологиялар асосида ўрганувчи, изоҳловчи инсон, профессионал. Бу ушбу муаммони тор маънода ўрганишни англамайди. Лекин амалиётда айнан шундай ҳолатлар кўп учрайди.

Рамзий моделлаштириш – аниқ объект ўрнини босадиган мантикий объектни яратишнинг сунъий жараёндан иборат ва аломатлар ҳамда рамзларнинг муайян тизими ёрдамида объектнинг асосий хоссаларини ифодалайди.

Тизимли (тизимли-йўналтирилган) таҳлилчи – тизимларни тизимли ёндашув, таҳлил тамойиллари асосида ўрганувчи, изоҳловчи яъни муаммони комплексли ўрганувчи юкори даражали инсон, профессионал (эксперт). Унга мультимедияларга, етарли кенг дунёқарашга ва малакага, юкори даражали интуицияга, ўзини тутишга, мақсадли, таъминланган қарорларни қабул қилиш маҳоратига асосланган ўзгача фикрлаш тарзи ҳосилдир. Унинг асосий вазифаси – предметли таҳлилчида предметли муаммоларни англаб етишда, тўғри қарор қабул қилишга қўмаклашиш, уларнинг қарорларининг самарадорлик кўрсаткичларини аниқлашга ва ўрганиб чиқишга ёрдамлашиш.

Тизимнинг белгилари – кўпчилик элементлар, уларнинг яхлитлиги ва орасидаги боғлиқлик; тузилиши ва кетма-кетлиги; умумлаштирувчи ва ажратувчи томонлари.

Тизимли таҳлил – мураккаб ҳисобланган ижтимоий, сиёсий, ҳарбий, иктисодий, илмий характерга эга бўлган масалаларни ўрганиш учун қўлланиладиган, таҳлилий услублар ёрдамида амалга ошириладиган онгли ҳаракатлар кетма-кетлиги.

Тизимли таҳлил – мураккаб тизимларнинг шаклланиши, фаолият кўрсатиши, парчаланиш жараёнлари, қарама-қаршиликлар вужудга келиши, ривожланиши ва ҳал этилиши жараёнларининг умумий қонуниятлари, шунингдек мураккаб тизимлардаги мақсадларни синтез қилиш қонунларини ўрганиладиган таҳлил тури.

Тизимли таҳлил объекти – ўрганилаётган муаммо ёки ходиса.

Тизимли таҳлил предмети бўлиб тизим ва тизимли жараёнлар, шунингдек объектнинг тавсифи, ТТ муаммосини ечишнинг услуб ва йўллари хизмат қилади.

Тизимли таҳлил қайси соҳалардаги типик муаммоларни ўрганади – ҳавфсизлик, давлат бошқаруви, иктисодиёт.

Англаб етишнинг ўзига хослиги – фикрлашнинг аналитик ва синтетик кўринишларидан фойдаланишдир, яъни бир бутунни қисмларга бўлиш ва мураккаблиликни нисбатан содда бўлган таркибий қисмлар кўринишида намоён қилиш ва аксинча содда бўлганларни бирлаштирган ҳолда мураккабликни ташкил этиш.

Яқуний мақсад тамойили – бу яқуний мақсаднинг мутлақ устиворлигидир.

Ўлчаш тамойили – бу тизим фаолият кўрсатиши самарадорлигини аниқлаш.

Эквифиналлик (ўзгарувчанлик) тамойили – бу тизимнинг бошланғич ва чегарадаги шароитларга нисбатан барқарорлик шаклидир.

Бирлик тамойили – бу яхлитлик ва қисмлар (унсурлар) мажмуи сифатидаги тизимни бирликда кўриб чиқишдир.

Боғлиқлик тамойили – тизимнинг ҳар қандай қисмини унинг атрофидаги элементлар ва ташқи муҳит билан боғлиқликда кўришни англайди.

Модулли барпо этиш тамойили – тизимнинг бир қисми ўрнига унга қиравчи ва чиқувчи таъсирлар мажмуини тадқиқ этиш имконини беради.

Иерархия тамойили – қисмларни занжирга тизиш ва уларни даражаларга тақсимлаш.

Функционаллик тамойили – тузилма ва функция тузилма устидан функцияни устиворрок ҳолда биргаликда кўриб чиқишдан иборатдир.

Ривожланиш тамойили – бу тизим ўзгарувчанлигини, унинг ривожланишга, мосланишга, кенгайишга, қисмларни алмаштиришга, ахборот жамлашга бўлган салоҳиятини ҳисобга олишдир.

Номарказлаштириш тамойили – бу марказлаштирилган ва марказ тасарруфидан чиқарилган бошқарув мураккаб тизимлардаги бирикмалардир. У одатда марказлашган даража энг кам бўлиши лозимлигидан иборат.

Ноаниқлик тамойили. Бу тизимдаги ноаниқликлар ва тасодифлар мавжудлигини ҳисобга олишдир.

Ахборот таҳлили тамойили – бу ахборий маълумотлар ўрганилиши, иерархик бўғинларга боғланиши, ҳулосалар тайёрланиши ва бошқарилишини кўрсатади.

Тизимли таҳлилнинг мақсади – муаммо бўйича қўйилган вазифаларга асосан имконият ва ресурслардан фойдаланган ҳолда муаммони ҳал қилиб, натижага эришиш. Бошқача айтганда, ТТнинг мақсади қўйилган муаммонинг ечимида намоён бўлади.

Тизимли таҳлилнинг вазифалари – уларни ечиш босқичларидан келиб чиқади. Уларга декомпозиция (тизимни янада кичик тизимчалардан ташкил топган тизим сифатида кўрсатиш), анализ ва синтез вазифалари қиради.

Мувозанат. Ушбу тушунча ташки бўҳронларнинг йўқлигида ўз ҳолатини ноаниқ бўлган узок вақт давомида саклаб туришга “қурби етадиган” тизим ҳолати сифатида тарифланади.

Маълумотлар манбалари - ёзма, моддий, этнографик, оғзаки, лингвистик, фото ва кино ҳужжатлари, фоноҳужжатлар, электрон ҳужжатлар.

Чидамлилик. Ушбу тушунча остида тизимнинг ташки бўҳронларининг таъсиридан кейин мувозанат ҳолатига қайта олиш қобилияти тушунилади. Тизимнинг мувозанат ҳолатига қайта олиши, мувозанатнинг чидамли ҳолати деб аталади. Техник тизимлар учун чидамлилик тушунчаси қатъий аниқлаб қўйилган бўлиши мумкин. Инсон-машинали ва ташкилий тизимлар учун ушбу тушунча сезиларли даражада сифатли аниқлаб қўйилади.

Ривожланиш. Ривожланиш деганда муайян белгилаб қўйилган вақтдан ҳолатнинг кетма-кет ўзгаришини тушунамиз. Ушбу ўзгаришлар тавсифи тизимда рўй бераётган атроф-муҳит билан ўзаро муносабатлар жараёни билан аниқланади. Ўзгаришлар бир хил, “сақровчан” яъни ўтиб бўлинган ҳолатларни (босқичли ривожланиш) қайтарувчи бўлиши мумкин.

Мақсад. Бу тизим ривожланишининг асосида ётувчи ва унинг мақсадли йўналишини (мақсадлилигини) таъминловчи ТТнинг энг муҳим тушунчаларидан бири. Мақсадни муайян вақт оралиғи чегарасида етишиб бўладиган фаолиятнинг исталган натижаси сифатида аниқлаштириш мумкин. Мақсад тизим олдида турган вазифага айланаши учун унга етишиш муддатлари кўрсатилган ва исталган натижанинг қийматли тавсифи аниқлаштирилган бўлиши керак. Вазифа ёки бир қатор вазифалар ечилиши натижасида, агар дастлабки мақсад нисбатан содда қуйи вазифаларнинг (хусусий) муайян йигиндисига бўлиниши мумкин бўлса, мақсадга эришилади. Мақсад – бу келажакдаги фаолиятнинг идеал натижаси ва тизимнинг асл моҳиятини аниқлайди.

Математик моделлаштириш - қандайдир математик объектни берилган аниқ объектга мос келишини ўрнатиш жараёни.

Предметли (предметли йўналтирилган) фикрлаш – бу услуб бўлиб, нисбатан тор ва аниқ бўлган муайян йўналишга (воқеага, ҳодисага) қаратилган илмий жараёндир.

Парадигма - ўз ҳамжамиятида намуна, меъёр, муаммолар ечимининг стандарти сифатида қабул қилинган тарихий шакланган методологик, дунёқараш, илмий, бошқарув ва бошқа меъёрларнинг мажмуи.

Синектика услуби - энг тўғри жавобларни мутахассислар эмас, балки ўрганилаётган масалаларни юзаки билувчилар таклиф этиши усули. бу усуллар ёрдамида янги, ноодатий, ўзига хос қарорлар ишлаб чиқилиши мумкин.

Илмий (муаммоли) семинар - етакчи олим, мутахассис раҳбарлиги остида ўтказиладиган иштирокчиларнинг нисбатан кичик гуруҳи томонидан тайёрланган илмий маърузалар, хабарларни муҳокама қилиш.

Илмий конференция (анжуман) - илмий ёки илмий-амалий ходимлар вакиллариининг йиғилиши (сўнги ҳолатда анжуман илмий-амалий анжуман деб аталади).

Илмий доклад - мазмунига кўра илмий ҳисоботнинг айнан ўзи. Айни вақтда, у бутун тадқиқ қилинаётган муаммони эмас, балки унинг қандайдир мантиқан ниҳоясига етган қисми жиҳатини қамраб олиши мумкин.

Илмий фараз - кузатилаётган ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги алоқанинг у ёки бу шакли тўғрисидаги тахмин сифатида чиқади.

Илмий фактлар - илмий фактлар, инвариантдир, улар назариялар тузилмасига кирган ҳолда улардан мустақилдир, чунки улар ўз асосига кўра моддий воқеликка бориб тақалади.

Илмий факт (синоним: ҳодиса, натижа) - факат муайян тарзда қайд қилинган белгиланган ҳодисалар ва воқеалар.

Контент-таҳлил - ижтимоий омиллар ривожининг тенденцияларини аниқлашда қўлланадиган ҳужжатларни сифатий таҳлил этиш усули.

Сўров методи - социологик тадқиқотларда дастлабки маълумотларни йиғиш методи.

Ёзма манбалар - йилномалар, қонунчилик ҳужжатлари, иш юритиш ҳужжатлари, актлар, статистика маълумотлари, даврий матбуот, шахсий ҳужжатлар, адабий ёдгорликлар, публицистика ва сиёсий асарлар, илмий ишлар, дипломатик ёзишмалар ва халқаро шартномалар.

Мониторинг - бу объектнинг ҳолатини, унинг айрим мезонлари қийматини, юз бераётган жараёнлар динамикасини ўрганиш.

бўлади: тизимнинг маъноси, компонентларни таҳлил қилиш ва ажратиб олиш, конструкциясини яратиш, компонентлар, компонентларни бир бутунликка бирлаштириш.

Куйи тизим. Тизим элементларга бирданга ажратилиши мумкин эмас. Уни аввало куйи тизимларга босқичма-босқич ажратган маъкул. Куйи тизимларнинг ўзи тизим бўлгани учун уларга, мос равишда, тизим тўғрисида нима айтилган бўлса, ҳатто уларнинг бутунлиги тўғрисидаги айтилганларнинг барчаси тегишлидир. Шу билан куйи тизим (яъни мақсад билан бирлаштирилган ва яхлитлик хусусиятига эга) элементларнинг оддий йиғиндисидан ажралиб туради.

Мантикий ёндашув - ҳар бир ҳодиса, жараёни уларнинг ҳозирги вақтда эришган ривож нуктасида кўриб чиқиш.

Моддий тизимлар реал вақтда бор объектлардир. Ўз ўрнида улар табиий ва сунъий тизимларга бўлинади.

Табиий тизимлар - табиатан, инсон иштирокисиз пайдо бўлган ва фаолият олиб борадиган тизимлар. (Инсоннинг нерв тизими, қон айланиш тизими, ўсимликлар, дарёлар, тоғлар тизимлари ва ҳоказо).

Сунъий тизимлар - инсон иштирокида пайдо бўлган ва фаолият кўрсатадиган тизимлар. (Уларга мисол сифатида сиёсий тизим, иқтисодий тизим, ҳарбий тизим, маданий тизим, таълим тизими, соғлиқни сақлаш тизимини кўрсатиш мумкин.

Мавҳум (абстракт) тизимлар - бу моддий образлар ёки моделларнинг тафаккур ёрдамида акс эттирилиши бўлиб, улар баёнли (мантикий) ва белгили (математик) тизимларга бўлинади. (Улар инсон тафаккурининг маҳсули).

Мантикий тизимлар моддий тизимларнинг дедуктив ёки индуктив ифодаланишидир.

Катта тизимлар - бир вақтнинг ўзида бир кузатувчи томонидан замон ва маконда кузатила олмайди. (Масалан қоинотнинг алоҳида бир бутун қатламлари атмосфера, биосфера, стратосфера сифатида кўриниши мумкин).

Ёпиқ тизим - каттик мустақамлаб қўйилган чегараларга эга. Унинг ҳаракатлари тизимни ўраб турган муҳитдан нисбатан мустақил.

Очиқ тизим - ташқи олам билан ўзаро боғлиқлиги билан изоҳланади.

Яхлитлик - тизимнинг айрим қисмида муайян ўзгариш юз берса ва бу ўзгариш бутун тизимга таъсир қилса, у ҳолда тизим ўзини яхлит бирикма каби тутмоқда деган тўхтамга келинади.

Яккалик - тизимнинг маълум қисмида юз берган муайян ўзгариш бутун тизимга қутилган даражада таъсир қилмайди.

Коммуникативлик - тизимларнинг асосий қисми алоҳида эмас, балки ташқи дунё билан кўплаб коммуникациялар ёрдамида боғланган ҳолда мавжуд.

Иерархиялик. Иерархияликда бошланғич тизим декомпозициясининг кетма-кетлиги қатор босқичларга, яъни куйи босқичнинг юқорисига тобелигини белгилаш тушунилади.

Тузилмалар. Тизим элементларни оддий санаб ўтиш ёки муайян кўпчиликка тегишли хусусиятни бериш ёхуд куйи тизимларга, компонентларга, элементларга уларнинг ўзаро боғлиқлигини инобатга олган ҳолда кетма-кет қисмларга ажратиш йўли билан эътиборга ҳавола қилиниши мумкин. Бундай ўзаро боғлиқликлар тизимни ва унинг асосий жиҳатларини мавжуд бўлишини таъминлайди. Тузилмавий жиҳатлар элементлардан нисбатан мустақил бўлиб, бир тизимдан иккинчисига ўтишда тузилмавий жиҳатларни бирдан иккинчисига ўтказишда аниқланган қонуниятларни ўтказишда ўзга вариант сифатида бўлиши мумкин (ҳатто бу тизимлар ҳар хил жисмоний табиатга эга бўлса ҳам). Тузилма жуғрофий кўринишда, назарий-кўпик муносабатда, матрицалар кўринишида акс эттирилиши мумкин.

Функция. Бу муайян объектни ушбу муносабатлар тизимидаги фаолияти, иши, хусусиятининг ташқи акс этиши. Функциялар тадқиқотлар мақсадига кўра турли хусусиятлари бўйича таснифланади.

Хусусият. Бу объект параметрлари сифати, яъни объект тўғрисида билим олишга кўмаклашувчи усулнинг ташқи кўриниши. Хусусиятлар тизим объектларини сон кўринишида изоҳлаб беришга имкон бериб, уларни маълум ҳажмга эга бўлган бирликда кўрсатади. Шу ўринда улар тизимнинг фаолияти натижасида ўзгариши мумкин.

Алоқа. Бу тушунча тизимнинг ҳар қандай тарифига тегишли ҳамда тузилмани пайдо бўлишини ва асралишини ва тизимнинг бутунлик хусусиятини таъминлайди. Шунингдек тизимнинг қурилишини қандай изоҳласа худди шундай унинг фаолиятини ҳам тавсифлайди. Алоқалар йўналиши (йўналтирилган - йўналтирилмаган; тўғри ва ортга қайтган), кучи (кучли - кучсиз), ўзига ҳослиги (бўйсундириш алоқалари, яратиш, тенглик, бошқариш) билан тавсифланади. Деярли барча тизим элементлари ва куйи тизимлар ўртасида алоқалар мавжуд.

Ҳолат. Вақтнинг аниқ бир даврида тизимнинг хусусияти тўғрисидаги билимларни аниқлашни таъминлаб берувчи тизимларнинг оний тавсифи (ривожланишдаги тўхташ). Ҳолат кириш таъсирлари ва чиқиш натижалари орқали ёхуд умумтизим хусусиятлари орқали аниқланади. Статик тизим - бу тизим битта ҳолатда дегани. Динамик тизим - кўп ҳолатли тизим. Унда вақт ўтиши билан бир ҳолатдан иккинчисига ўтиш кузатилади.

Ҳатти-ҳаракат. Тизим ҳолатининг ўзгариши. Унинг яқунланишининг муайян натижаси тизимнинг "ўзини тутиши" деб аталади. Асосан "ҳатти-ҳаракат" атамаси одам-машинали ёки ташкилий тизимларга тегишли.

VII. ГЛОССАРИЙ.

Тизимли тахлилниң асосий тушунчалари ва атамалари

Абстракция (лот. Abstraktio - мавхумлик) билиш шаклларидан бири бўлиб, у нарса (жараён) ларнинг бир канча хоссаларини ва улар ўртасидаги алоқадорликларни фикран назардан соқит қилишдан ҳамда бирор бир хосса ёки муносабатни ажратиб кўрсатишдан иборат.

Адаптив метод – олдин қабул қилинган қарорга ўхшаш қарор қабул қилинади.

Аргумент (лот. argumentum – асос, далил) тизимли тахлилда бирон бошка фикр, хулосалар тизимининг ҳақиқатлигини тасдиқлаш учун келтириладиган фактлар тизими.

Алгоритм (лот. algorithmi–ибтидо) - маълум бир соҳага оид муаммоларни ҳал қилишда ишлатиладиган жараёнлар тизимининг муайян тартибда бажарилишининг аниқ дастури.

Альтернатив (муқобиллик) – бир-бирига қарама-қарши бўлган) икки вазиятдан, фикрдан, нарсадан, имкониятдан бирини танлаш ёки танлашга мажбур бўлмок.

Аналогия - икки бир-бирига ўхшайдиган объектлардаги бир хилликлар, уларнинг шакллари ва улар ўртасидаги мантикий алоқадорлик.

Ахборот-таҳлилий ҳужжат - ахборот таҳлилий фаолият субъектлари томонидан сиёсий бошқарувга сиёсий қарор қабул қилиш учун бажариладиган таҳлилий ҳужжатнинг бир кўриниши.

Биографик метод (юнон тилида bios-хаёт, grapho-ёзупман) – шахс хаёт йўлини тадқиқ этиш, ташхислаш, коррекциялаш, режалаштириш услуги.

Башорат – эҳтимоллик билан боғлиқ илмийликка асосланган у ёки бу ходисанинг истиқбол, эҳтимолли ҳолатлари ҳақидаги қарашлар.

Брейнсторнинг услуги – психологик услуб бўлиб, “аклий ҳужум” деган маънони англатади.

Вокеа - объектив воқелик, айрим ҳодиса.

Декомпозиция - тизим тўғрисидаги умумий тасаввурни таъминловчи қисмларга ажратиш. Тизимни коммуникатив ҳамда, тизим тўғрисидаги умумий тасаввурни таъминловчи қисмларга ажратиш, таснифлаш.

Дедукция (юнон. deductio) –вокеа (жараён) ларни, муаммони ўрганишда умумий билимлардан жузий хулоса чиқариш жараёни сифатида амалий мазмун қасб этади. Умумийдан хусусийга бўлган мантикий хулосаларга асосланади.

Индукция (лот. induction - йўқламок) – бир неча яқка ёки айрим ҳукмлардан умумий ҳукмга ўтиш ёки айрим вокеа, ходисаларни ўрганиш асосида умумий қонун-қоидалар яратиш жараёнини вужудга келтиришни таъминлайди. Хусусийдан умумийга бўлган мантикий хулосаларга асосланади.

Дельфи услуги - ҳарбий-стратегик ва ҳарбий-техник муаммоларни тадқиқ қилиш учун ишлаб чиқилган усул.

Истисно методи - таркибий қисмларнинг катта гуруҳларининг учинчи истисно қонуни асосидаги босқичма босқич истиснога асосланади.

Классификация - тушунчанинг мантикий ҳажмини кўпдаражали, тармоқларга ажратилиши, объектларнинг мавжуд белгилари бўйича тартибга солиниши.

Когнитив харита - муаммоли вазиятнинг характери ва тузилмаларини белгилашга қаратилган тадқиқот объектидаги сабаб-оқибат алоқаларининг жадвалли акси.

Консенсус - муҳокама қилинаётган ёки баҳсли масала бўйича баҳс-мунозара ва позицияларнинг яқинлашуви натижасида овоз бериш жараёнига эришилган умумий қелишув.

Констатация - далил, ҳодиса, ҳаракат ва бошқаларнинг бегумонлигини аниқлаш, қайд этиш.

Концепция - бирор соҳани ривожлантиришга қаратилган кенг қамровли лойиҳа ёки соҳа тараққиётини асослаб беришни ўз ичига олган қарашлар мажмуи.

Критерия - ҳақиқатлик белгиси бўлиб, унинг асосида баҳолаш, англаш, бошқариш, оптималлаштириш ва ҳ.к. амалга оширилади.

Кейс-стади методи - таҳлилий кўникаларни баъзи бир матнларни жамоавий муҳокама қилиш воситасида ўрганиш бўлиб, бунда тасвирланаётган вазият “кейс” деб номланади.

Тизим – бу ўзаро боғлиқ қисмлардан ташкил топган концептуал ёки жисмоний бўлган ҳар қандай мавжудлик. Тизим деганда одатда ўзаро узвий боғлиқ бўлган объектлар ва уларнинг таркибий қисмларининг йиғиндисини тушунилади. Масалан, бизни жисмонан ўраб турган атроф-муҳитнинг қисми сифатида тоғлар, дарёлар, қуёш тизимлари мавжуд. Бундай талқинда ҳар хил қисмлардан йиғилган машина, ҳужайралар йиғиндисидан ташкил топган тирик организмни ҳам тизим деб қабул қилсак бўлади. “Тизим” тушунчаси инсон фаолиятининг ҳар хил тармоқларида кенг тарқалган режа, услуб, қондалар каби тушунчалар билан боғланган.

Объект (элемент). Элемент деганда одатда тизимнинг содда, бўлинмас қисми тушунилади. Умумий кўринишда бу каби қисмлар сони чексиздир. Уларни ажратиш олиш таҳлил мақсадини шаклланишига ва тизимни қурилишига боғлиқ. Агар тизимнинг элементи сифатида муайян муносабатлар билан ўзаро боғлиқ бўлган тушунчалар қабул қилинган бўлса, у ҳолда биз рамзий (абстракт) аҳамиятга эга бўлган тизимларга дуч келган бўламиз. Бунга мисол тариқасида тилларни, ҳисоблаш тизимларини, алгоритмни келтириш мумкин. Реал (моддий, жисмоний) тизимлар ўз ичига қаида иккита жисмоний объектни олади. Реал тизимни яратилиши у айрим таркибий қисмлардан синтез бўлишини англашиши қуйидаги кетма-кетликларда намоён